

Історія

УДК 94(477.87)"1880/1914":314.7:343.9:351.74

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17557565>

**«Законний шлях чи заборонена стежка?» – Легальна та нелегальна
еміграція з Ужанського комітату (1880–1914)**

Варга Роберт Андрашович,

PhD, старший викладач кафедри історії та суспільних наук
Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці II,
Берегове, Україна, <https://orcid.org/0009-0008-1425-6230>

Прийнято: 23.10.2025 | Опубліковано: 31.10.2025

***Анотація.** Список використаних джерел. На межі XIX–XX століть серед північно-східних комітатів Угорського королівства саме Ужанський комітат був особливо залучений до процесів масової еміграції. Це явище зумовлювалося передусім економічними труднощами, нестачею землі та соціальними напруженнями, до яких влада намагалася пристосуватися за допомогою нормативних і поліцейських засобів. Унаслідок цього на місцеві правоохоронні органи покладалося завдання стримувати нелегальну еміграцію в межах комітату. **Мета.** Метою статті є вивчення еміграційних процесів в Ужанському комітаті наприкінці XIX – на початку XX століття. Використовуючи поліцейські та жандармські звіти того часу, автор прагне на основі конкретних випадків показати особливості легальної й нелегальної еміграції зазначеного періоду. **Методи.** Основою дослідження є архівні джерела, насамперед документи фонду №6 (матеріали міського магістрату Ужгорода) та фонду №7 (матеріали піджупана Ужанського комітату). На*

основі цих джерел здійснюється статистичний аналіз, а також реконструкція окремих життєвих історій емігрантів. Поряд із архівними документами важливе місце посідає вивчення законодавчих актів, що регулювали діяльність еміграційних агентств та намагалися встановити правові межі для масштабної еміграційної хвилі, характерної для Австро-Угорської імперії наприкінці XIX – на початку XX століття. Методологія дослідження поєднує джерелознавчий аналіз і порівняльно-історичний підхід, який дозволяє поєднати макрорівневі соціально-економічні процеси з мікрорівневими індивідуальними долями. **Результати.** Результати дослідження свідчать, що основними рушійними силами еміграції були нестача землі, хронічна бідність і економічна залежність. Архівні документи розкривають форми нелегальної міграції, діяльність контрабандистів людей, а також обмежену ефективність правоохоронних органів. Згідно з джерелами, еміграція впливала не лише на економічну структуру регіону, але й глибоко трансформувала демографічний і соціальний профіль ужанського суспільства. **Висновки.** Проведений аналіз доводить, що державне регулювання не змогло усунути структурні соціально-економічні причини еміграції. Незважаючи на зусилля місцевої адміністрації та правоохоронних органів, процес продовжувався. Джерела свідчать, що заходи влади не змогли відлякати осіб і групи, які займалися нелегальною організацією виїздів, що в довгостроковій перспективі спричинило серйозні демографічні та соціальні проблеми в історії Ужгородського комітату. У дослідженні представлено нові архівні джерела, що розкривають механізми нелегальної міграції та інституційні реакції місцевих правоохоронних органів в окрузі Унг.

Ключові слова: Ужанський комітат, еміграція, русини, нелегальна міграція, жандармерія, міграція, економіка, Америка, Австро-Угорщина, поліцейські архіви, соціальна історія.

“A Lawful Path or a Forbidden Trail?” – Legal and Illegal Emigration from Ung County (1880–1914)

Róbert Varga,

PhD, senior lecturer at the Department of History and Social Sciences,
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian University,
Berehove, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0008-1425-6230>

Abstract. *At the turn of the 19th and 20th centuries, among the northeastern counties of the Kingdom of Hungary, it was Ung County that was particularly involved in the processes of mass emigration. This phenomenon was primarily caused by economic difficulties, land shortage, and social tensions, to which the authorities tried to adapt through regulatory and policing measures. As a result, local law enforcement agencies were tasked with restraining illegal emigration within the boundaries of the county. Objective.* The purpose of this article is to study the emigration processes in Ung County at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. By using police and gendarmerie reports from that period, the author seeks to demonstrate, through specific cases, the features of legal and illegal emigration of that era. **Methods.** The research is based on archival sources, primarily the documents from fond No. 6 (materials of the Uzhhorod City Magistrate) and fond No. 7 (materials of the Deputy Lord Lieutenant of Ung County). Based on these sources, a statistical analysis is conducted, along with the reconstruction of individual life stories of emigrants. In addition to archival documents, an important part of the study involves the examination of legislative acts that regulated the activities of emigration agencies and sought to establish legal boundaries for the large-scale emigration wave characteristic of the Austro-Hungarian Empire at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. The research methodology combines source analysis and a comparative-historical

*approach, allowing the integration of macro-level socio-economic processes with micro-level individual destinies. **Results.** The findings of the study indicate that the main driving forces behind emigration were land shortage, chronic poverty, and economic dependency. Archival documents reveal the forms of illegal migration, the activities of human smugglers, and the limited effectiveness of law enforcement authorities. According to the sources, emigration affected not only the economic structure of the region, but also deeply transformed the demographic and social profile of Ung society. **Conclusions.** The conducted analysis proves that state regulation failed to eliminate the structural socio-economic causes of emigration. Despite the efforts of local administration and law enforcement agencies, the process continued. The sources demonstrate that the authorities' measures could not deter individuals and groups engaged in the illegal organization of departures, which, in the long term, led to serious demographic and social problems in the history of Ung (Uzhhorod) County. The study presents newly discovered archival sources that reveal the mechanisms of illegal migration and the institutional responses of local law enforcement authorities in the Ung.*

Keywords: Ung County, emigration, Ruthenians, illegal migration, gendarmerie, migration, economy, America, Austro-Hungarian Empire, police archives, social history.

Постановка проблеми. Однією з основних проблем дослідження еміграції з території Угорщини є те, що більшість наукових праць зосереджується на загальнодержавному рівні, приділяючи недостатню увагу особливостям окремих комітетів. Еміграційні процеси в Ужанському комітеті досі залишалися на периферії історичних досліджень, хоча наприкінці XIX століття міграція серед місцевого (угорського та русинського) населення була надзвичайно значною. Міжнародна наукова література ґрунтується переважно на статистичних даних США та загальноугорських макропоказниках, тому

локальний досвід і поліцейські документи того часу отримали недостатню увагу. Ця стаття має на меті заповнити зазначену прогалину шляхом залучення архівних джерел, зокрема матеріалів фонду №6 (документи міського магістрату Ужгорода) та фонду №7 (документи піджулана Ужанського комітату). Ці документи дають змогу не лише простежити юридично-адміністративне врегулювання еміграції, але й відкрити нові аспекти функціонування нелегальної міграції, контрабанди людей та діяльності правоохоронних органів, які намагалися протидіяти цим явищам. У такий спосіб дослідження пропонує нову перспективу у вивченні проблеми. Вперше комплексно досліджено правові, соціальні та демографічні аспекти еміграції з використанням архівних поліцейських фондів

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попередні наукові дослідження приділяли недостатню увагу тому, який вплив мала еміграція на місцеві громади та як на це реагували органи державного управління й правоохоронні структури. Такі явища, як нелегальна міграція, діяльність контрабандистів людей та система інформаторів, практично не розглядалися, хоча саме вони істотно визначали повсякденне життя регіону на межі XIX–XX століть. Водночас залишається невивченою проблема масштабів рееміграції (повернення емігрантів) та сімейно-стратегічних аспектів еміграційних рішень. У цьому контексті запропоноване дослідження прагне дати відповіді на низку з перелічених питань, застосовуючи мікроісторичну перспективу для висвітлення маловідомих аспектів еміграційних процесів в Ужанському комітаті.

Мета дослідження. Метою роботи є детальне вивчення еміграційних процесів в Ужанському комітаті у 1890–1914 роках. У межах цього завдання особливу увагу приділено:

1. аналізу міграційних стратегій населення Ужанського комітату;
2. висвітленню відмінностей між легальною та нелегальною еміграцією;

3. вивченню діяльності місцевих правоохоронних органів (жандармерії);
4. з'ясуванню соціальних і демографічних наслідків еміграції.

Реалізація окреслених цілей дозволяє комплексно охарактеризувати один із малодосліджених, але надзвичайно важливих і суперечливих процесів у історії території сучасного Закарпаття. Завдяки використанню неопублікованих архівних джерел стає можливим глибше зрозуміти динаміку еміграції з Ужанського комітату наприкінці XIX – на початку XX століття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є всебічний аналіз еміграційних процесів з Ужанського комітату наприкінці XIX – на початку XX століття. Завданням дослідження є виявлення соціально-економічних причин еміграції, показ відмінностей між легальною та нелегальною міграцією, а також вивчення ролі місцевих правоохоронних органів у контролі за цими процесами. Особлива увага приділяється впливу еміграції на демографічну структуру та соціальне життя регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова література, присвячена вивченню угорської еміграції на межі XIX–XX століть, формувалася у кілька етапів, що добре відображає еволюцію методологічних підходів і способів використання джерел.

З економічних позицій питання еміграції вперше було ґрунтовно розглянуте у праці Thirring Gusztáv «A magyar kivándorlás és a külföldi magyarság» [1], де простежується класичний державоцентричний підхід. Автор, спираючись на бази даних Угорського центрального статистичного управління, міністерські звіти та консульські доповіді, створив описово-статистичне дослідження. Для нього еміграція постала насамперед як економічна й національно-політична проблема, яку він прагнув проаналізувати через числові показники та таблиці. Хоча перспектива дослідження була обмеженою, ця праця має фундаментальне джерельне значення для наступних поколінь дослідників. На основі офіційних

статистичних матеріалів та описових аналізів у другій половині ХХ століття з'являються нові праці, серед яких виділяється Hegedűs Lóránt «A magyar kivándorlás Amerikában» [2]. Автор перевищив межі суто кількісного підходу, використавши окрім статистики також пресу, мемуари й видання угорських громад у США. Таким чином, у його роботі пролунали голоси самих емігрантів, що дозволило включити до дослідження наративний і культурний вимір, який істотно збагатив попередню описову традицію. Для комплексного розуміння явища еміграції новий синтез запропонувала Puskás Julianna «Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt» [3]. Вона свідомо поєднала кількісні статистичні бази (дані KSH, портові звіти, списки пароплавних компаній, реєстри американських імміграційних служб) із якісними джерелами (преса, листування, документи товариств). Завдяки такому методологічному плюралізму Пушкаш змогла відтворити не лише макропроцеси міграції, а й індивідуальні та колективні досвіди емігрантів. Її праці відповіли на питання про структурні причини еміграції — нестачу землі, аграрну кризу, відмінності в оплаті праці — та показали, як формувалися угорські діаспорні спільноти у США.

У соціологічному та регіональному контексті питання еміграції аналізував Kulcsár László у працях «A burdus élet a legszebb a világon» [4] та «A nagy háború előtti amerikai kivándorlás regionális gazdasági és szociológiai háttere (1899–1913)» [5]. У першій роботі статистичний аналіз поєднано з картографічним і соціологічним підходами, що дозволило виявити, як територіальні моделі еміграції вписувалися в структуру місцевих суспільств. У другій праці автор наблизився до мікроісторичної перспективи, досліджуючи стратегії громад і індивідуальні рішення емігрантів. Соціологічну лінію продовжив Botos János «A magyar kivándorlás társadalmi háttere 1880–1914» [6], який аналізував можливості соціальної мобільності

сільського населення, економічні примуси, спричинені нестачею землі, та свідомі сімейні стратегії еміграції.

З правових та інституційних аспектів еміграційні процеси розглянуто у працях Pálvölgyi Balázs «Migration Policy of the 1870 Agreement on Citizenship between the United States and Austria-Hungary (1880s–1914)» [7] та Sallai János «A ki- és bevándorlás magyar szabályozása a 20. század elején» [8]. Автори досліджували державне регулювання, законодавчі акти, парламентські дебати та міністерські розпорядження. Їхні праці зосереджені на правових аспектах еміграційної політики, зокрема на угодах пароплавних компаній, паспортному контролі та поліцейських нормах. Сильна сторона цих досліджень полягає у висвітленні ролі держави в контролі над еміграційними процесами, хоча особисті досвіди мігрантів у них розкрито лише частково.

У міжнародному контексті з'явилися праці John Kosa «A Century of Hungarian Emigration, 1850–1950. American Slavic and East European Review» [9] та Paul Robert Magocsi «A History of Ukraine: The Land and Its Peoples» [10], які розглянули еміграційні хвилі в ширшому центральноєвропейському та русинському контексті. До цього напрямку належать також роботи Ганни Саранчі «Умови еміграції українців до США в другій половині XIX – на початку XX ст.» [11] та Н. Г. Мерфі «Джерельна база української діаспори в США (поч. XX – поч. XXI ст.)» [12], що систематизували джерельну базу й розвину

Культурологічний вимір проблеми представив Albert Tezla «Valahol túl, meseországban... Az amerikai magyarok 1895–1920» [13], який на основі літературних і пресових джерел відтворив уявлення емігрантських спільнот про себе та їхню ідентичність.

З правового та соціального погляду варто виокремити дослідження Wetzler Tamás «Magyar migrációs jog története» [14] і Bódi Ferenc «Migrációs

folymatok az újkori Magyarországon» [15], у яких висвітлено еволюцію міграційного законодавства й соціальні наслідки окремих правових актів.

Регіональні економічні аспекти еміграції з Ужанського комітату розглянув Braun László у працях «Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1890–1910 között» [16] та «A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai» [17], де показано роль економічних реформ Еде Егана у модернізації господарства Березького, Ужанського, Угочанського та Земплінського комітатів.

Це дозволило авторам розкрити головні структурні причини еміграції, її соціальний склад і процеси формування спільнот за кордоном. Водночас більшість робіт характеризується надмірною США-центрованістю, відсутністю уваги до міграції в Латинську Америку чи Західну Європу, а також недостатнім висвітленням жіночої, дитячої та сімейної складових. Недостатньо розробленими залишаються питання рееміграції, нелегальної міграції та реконструкції індивідуальних життєвих історій. Попри ці прогалини, згадані праці й сьогодні зберігають наукову актуальність. Ранні дослідження зберегли державну статистику свого часу, а роботи Пушкеш та її послідовників стали класичними навіть у міжнародному вимірі. Регіональні й соціологічні підходи збагатили дискурс новими аспектами, тоді як правові дослідження висвітлили нормативні рамки. Їхня значущість нині полягає в тому, що вони створили підґрунтя для новітніх аналізів, які базуються на цифрових базах даних, а також для гендерних, сімейно-історичних і глобальних міграційних студій. Водночас виявлені прогалини визначають напрям подальших досліджень, спонукаючи істориків поєднувати макрорівневі огляди з мікроісторичними реконструкціями людських долі і вивченням альтернативних міграційних напрямів. Саме як один із фрагментів цієї відсутньої мозаїки постає і дане дослідження.

Перш ніж перейти до розгляду теми еміграції, варто визначити різницю між легальною та нелегальною еміграцією. Цю різницю регулює закон XXXVIII від 1881 року, який, стосується еміграційних агентств. Згідно з ним, кожна особа або група осіб, що займається організацією подорожей, зобов'язана отримати дозвіл Міністерства внутрішніх справ і керівництва того населеного пункту, де планує здійснювати діяльність. [18] Крім того, громадяни, які бажали виїхати за кордон, повинні були мати офіційний дозвіл уряду та пред'явити квиток на корабель, за допомогою якого вони мали намір залишити континент. Нелегальними емігрантами вважалися всі ті громадяни, які, оминаючи офіційні органи, користувалися послугами осіб чи груп, що не мали дійсного урядового дозволу. Унаслідок цього жандармерія та міська поліція мали право заарештовувати як контрабандистів, так і емігрантів, а також конфісковувати їхні документи (зокрема й квитки на корабель). [19]

У Європі явище еміграції набуло масового характеру наприкінці XIX - на початку XX століття. Основним напрямком був американський континент. У 1890-х роках еміграція найбільше охопила Росію, Італію та Австро-Угорську імперію. У середині монархії, за статистичними даними, в Угорщині у 1899-1913 роках на тисячу осіб припадало 3,9 емігрантів. Це був найнижчий показник серед названих країн, адже в Росії та Італії цей показник становив 9,5 на тисячу населення. Якщо детальніше розглянути етнічний, статеві-віковий склад емігрантів, то можна помітити цікаві тенденції. В Угорщині більшість тих, хто виїжджав за кордон, становили словаки (25%) і русини (15%). При цьому 59% емігрантів були чоловіками віком до тридцяти років. [20, с. 30-35] Для дослідження першочергове значення має еміграція серед русинів, оскільки вони мешкали в гірських районах Ужанського комітату - географічного об'єкта, що є об'єктом дослідження. Якщо взяти природний приріст за 100, то рівень еміграції з території комітату у 1899-1913 роках становив 132,8%, тоді як у сусідньому комітаті Земплін - „лише” 118,2%. [21,

с. 91] Щодо професійної зайнятості, то русини заробляли сезонними роботами. Традиційним було мігрувати по країні відповідно до сезонів. Їхню робочу силу головним чином використовували в сільському господарстві - під час сівби та збирання врожаю. [22, с. 35-45] Емігранти - зокрема й русини - не завжди планували остаточно оселитися за кордоном. Багато хто вважав, що робота в США є тимчасовим етапом, і після накопичення достатньої матеріальної бази вони повернуться додому. Однак з роками чимало з них відмовилися від цієї ідеї, адже рівень життя за океаном був помітно вищим, ніж на батьківщині. У межах Австро-Угорської імперії найбільша хвиля еміграції припала на 1907 рік. Цей факт підтверджується тим, що якщо у 1860 році влада Сполучених Штатів зареєструвала лише 2000 прибулих осіб, то у 1907 році це число сягнуло 300 000. Це негативно позначилося, наприклад, на угорському сільському господарстві, адже нестача робочої сили стала серйозним викликом. Негативний ефект відчувався також у видобувній промисловості, бо численні шахтарі залишали батьківщину та працювали в шахтах Огайо і Пенсильванії. [23, с. 153-158]

Американське населення мало змішані почуття щодо іммігрантів зі Східної Європи. Люди побоювалися, що поява нової робочої сили призведе до перебудови ринку праці і порушення стабільної системи заробітної плати. Це, своєю чергою, сприяло зростанню кількості агресивних проявів щодо іммігрантів. Робітники, які боялися втратити роботу, спочатку обмежувалися словесними образами, але згодом ці конфлікти переростали у фізичні сутички. [24, с. 126-152] Уряд США у 1882 році ухвалив закон про імміграцію, за яким кожен чужоземець, що прибував у країну з метою працевлаштування, був зобов'язаний сплатити 50 центів державного збору. Ті, хто не міг або не хотів це зробити, офіційно висилалися. [25, с. 13-15]

Проблема еміграції стала предметом обговорення і в угорському суспільно-політичному житті. З'явилися погляди, згідно з якими основною

причиною еміграції є соціально-економічна структура країни, моральний занепад і відсутність або слабкість патріотичних почуттів. Деякі політичні та громадські діячі дійшли висновку, що дозвіл на вільну міграцію у Європі та в межах країни у XIX столітті був помилковим рішенням. Активну участь у пошуку шляхів вирішення проблеми взяла Угорська академія наук, яка оголосила конкурс на дослідження явища еміграції та пошук можливих рішень. У 1907 році Національна спілка угорських промисловців також організувала конференцію, присвячену темі еміграції. На ній виступив Гегедюш Лоранд [26], який вважав, що виключно адміністративними заходами зупинити еміграцію неможливо. Він запропонував, щоб перед посадкою на корабель емігрантів ознайомлювали із законами, яких вони мають дотримуватися на новому континенті. [27, с. 101-102] Найважливішою його пропозицією було те, щоб уряд припинив діяльність транспортної компанії Cunard. [28]

Більшість осіб, які емігрували з Ужанського комітату, були русинами за національністю. [29, с. 106-132] Оскільки головними причинами еміграції були незадовільні економічні умови та масова бідність, серед місцевих і державних керівників виникла потреба розпочати усунення першопричин проблем. У 1896 році відбулася таємна зустріч між греко-католицьким єпископом Дюлою Фірцак та міністром Банффі Дежем, на якій головною темою було покращення становища мешканців відсталих гірських районів і розвиток інфраструктури. [30, с. 157-174] Засоби до існування місцевого населення забезпечувалися сезонними сільськогосподарськими роботами у низинних частинах території та вирубкою лісів. Через глибоку бідність русини були особливо схильні до еміграції, у тому числі до її нелегальної форми. [31, с. 2-4] У цьому аспекті робота жандармерії була складнішою, ніж робота місцевих поліцейських. Щоб ефективно протидіяти контрабандистам і нелегальним емігрантам, жандармам були потрібні активна мережа

інформаторів і удача. Жандармерія намагалася створити мережу інформаторів у кожному селі. Її агенти звітували про всі події - прибуття незнайомців, суперечки між мешканцями, а також про нелояльні висловлювання на адресу імператора. До цієї розгалуженої системи тісно прилучався і фактор удачі, адже жандарми здійснювали патрулювання за заздалегідь визначеними маршрутами, тож контрабандисти точно знали, яким шляхом рухатися, щоб уникнути патрулів. [32, с. 6-9]

Завдяки інформаторам і випадковості жандармам з села Вінне [33] вдалося викрити групу нелегальних емігрантів 20 грудня 1910 року. До місцевих правоохоронців надійшло анонімне повідомлення, що протягом кількох днів у регіоні з'явилися незнайомі особи, які потаємно пропонують допомогу у виїзді до Америки. Після перевірки ця інформація підтвердилася. Операція відбулася випадково: під час патрулювання жандарми помітили групу з восьми осіб, які розмовляли в сусідньому лісі. Їхня поведінка здалася підозрілою, тож жандарми перевірили документи. Одна з жінок настільки злякалася, що без жодного допиту зізналася: вони мали намір нелегально емігрувати, однак контрабандисти їх ошукали. Після цього чоловіків і жінок із групи було доставлено до відділення жандармерії у селі. Згідно з протоколами, чоловіки, що прибули з Галичини, переконали селян, що на американському континенті вони матимуть краще життя й ніколи не знатимуть нестатків. Повіривши цим обіцянкам, селяни сплатили кількасот корон авансом ще до поїздки. [34, с. 3-5]

Під час останньої зустрічі було домовлено, що 20 грудня вони зберуться в місцевому лісі і вирушать пішки спершу до Галичини, а звідти далі. Однак, оскільки контрабандисти не з'явилися у призначений час і місце, група вирішила повернутися додому, не здогадуючись, що саме тоді в цьому районі працював жандармський патруль. [35, с. 9]

Добре ілюструє роботу мережі інформаторів жандармерії також випадок, що стався в Унгдароці. Один інформатор повідомив місцевим органам про те, що Маркович Юда і Маркович Маріс - подружжя, яке легально емігрувало до Сполучених Штатів Америки - планує повернутися додому та у майбутньому займатися контрабандою осіб. [36, с. 10] Після анонімного повідомлення унгдароцька жандармерія перевірила, чи проживає на території громади подружжя з такими іменами. [37, с. 11] Невдовзі з'ясувалося, що їхній батько, Маркович Ласло, досі мешкає на території села. Правоохоронні органи почали з'ясовувати обставини в помешканні батька й отримали цікаві відомості. Батько розповів, що кілька днів тому двоє невідомих чоловіків розшукували його сина, Марковича Маріса, і допитувалися, коли той повернеться додому. Після цього жандармерія затримала двох місцевих чоловіків, які відвідували старшого Марковича. Затриманих доставили до відділу і почали їх допит. Вони визнали, що підтримували зв'язок із подружжям, проте кілька тижнів не виходили з ними на зв'язок. Оскільки не знали, як встановити контакт із друзями, вирішили звернутися до свого родича, що проживав у тій самій громаді. Із їхніх показів не стало зрозуміло, у якій саме формі відбувався зв'язок, тож у відсутності переконливих доказів жандармерія мусила їх відпустити. Одне, що могли зробити правоохоронні органи для просування розслідування: проти подружжя було оголошено обласний розшук. Опис осіб та ключові дані були розіслані всім жандармерським станціям Ужанського комітату. Однак розшук не дав результату - обласна жандармерія не виявила слідів подружжя. Випадки у Вінному та в Унгдароці висвітлюють дві проблеми, пов'язані з нелегальною еміграцією. По-перше, банди торгівців людьми почали активно діяти в комітаті, вміло завербувавши й переконавши кількох місцевих мешканців до нелегального перетину державного кордону. По-друге, випадок подружжя

Маркович показав, що емігранти, які повертаються, не завжди роблять це з ностальгії за батьківщиною. [38, с. 16-18]

Проблема еміграції торкнулася не лише сільських районів Ужанського комітату - поступово вона з'явилася й у центрі комітату, місті Ужгороді. Міністерство внутрішніх справ надіслало звернення до міського голови з попередженням про те, що групи контрабандистів відвідують та вербують місцевих мешканців. Повідомлення також отримав міський начальник поліції. Унаслідок цього розпочали перевірки та ідентифікацію осіб, які прибували до міста. [39, с. 19] Поліція активізувала свою мережу інформаторів та розраховувала на допомогу місцевого населення. Відповідно до концепції правоохоронних органів було переглянуто обліки осіб, що прибувають до міста. У результаті цієї перевірки поліція отримала цікаву інформацію: за документами, у 1909-1910 роках місто покинули загалом 496 осіб, через що багато квартир і будинків залишилися порожніми. Одночасно зросла кількість осіб, що прибували з прилеглих галицьких територій. За рік видано 286 довідок про зайняття житла, тож замість виїхавших поселилися представники інших етнічних груп. [40, с. 76] Увагу місцевої поліції привернула одна підозріла особа, що прибула до міста. Після короткого спостереження з'ясувалося, що ця особа належить до так званої «Бразильського Товариства» - групи, яка займалася нелегальною еміграцією. Члени товариства вели агітаційну роботу та намагалися переконати місцевих відправитися в пошуках кращого і заможнішого життя, називаючи двома пунктами призначення США та Бразилію. Щоб зробити пропозицію привабливішою, вони обіцяли безкоштовний проїзд і харчування. Одного з членів цієї групи вдалося затримати ужгородській жандармерії і допитати у відділку. Затриманого звали Шютц Янош; його завданням було завербувати зі всього комітату сто осіб, які мали бути переправлені через Італію і звідти морським шляхом до кінцевого пункту призначення. Після допиту та складання протоколу начальник поліції

надіслав доповідь до міністерства внутрішніх справ із викладом результатів розслідування. [41, с. 77-78] З погляду стабілізації, небезпеку становили групи, які організовували та сприяли нелегальній еміграції. Для започаткування такої «справи» була потрібна значна матеріальна база та широка мережа зв'язків. Через це існувала підозра, що за бандою контрабандистів міг стояти оперативний агент, який за дорученням якоїсь держави організовував перевезення громадян, збирав інформацію та, за потреби, займався вербуванням. [42, с. 80]

У боротьбі з нелегальною еміграцією важливою була координація дій місцевих правоохоронних органів у певних випадках. Це означало обмін інформацією та проведення спільних розслідувань. Завдяки колективній роботі вдалося встановити, що Лебович Луда, мешканка Ужгорода, таємничим і авантюрним чином нелегально втекла в невідомому напрямку. Жінку з місцевими коріннями затримала поліція німецького міста Кіль. Причиною арешту стало розповсюдження нею політичних поглядів, що підривали авторитет та законність тодішнього німецького уряду. Її депортація додатково була досить складною: із Кіля її озброєною ескортною колоною доправили до Одерберга, потім поїздом до Будапешта, а згодом - до Ужгорода. Після офіційного прийняття ув'язненої Берзевиці Іштваном, начальником поліції, було доведено до відома, що Лебович Луда не може залишати місто, має щотижня в останній робочий день з'являтися на допит у відділку, а також що співробітники повинні вести її щоденне спостереження, оскільки існує ризик втечі. [43, с. 19] Однак капітан Берзевиці допустив серйозну помилку. Одного дня Лебович Луда попросила черговий допит і пред'явила лист від сестри, у якому йшлося, що сестра важко хвора і перш ніж померти просить, щоби Луда відвідала її в місті Тиргу-Муреш [44]. З якої причини - невідомо - начальник поліції відчув жалість і видав їй дозвільний лист з умовою негайно з'явитися в місцевий орган правопорядку після прибуття. У зв'язку з її поїздкою у 7-му

жандармерському штурмовому командуванні мали суперечливі відомості, але міська поліція їх не врахувала. В архівних джерелах не виявлено інформації про те, від кого саме жандармерія отримала дані про поїздку. [45, с. 7] Коли Лебович Луда протягом кількох тижнів не подавала жодних звісток, Берзевиці Іштван почав з'ясовувати обставини. Він надіслав листа до колег у Тиргу-Муреш із запитом, чи перебуває жінка там ще, чи вже залишила місце призначення. У відповіді ерделійський колега поінформував, що Луда вже більше тижня від'їхала до Тиргу-Секуєск. [46] Маючи ці нові відомості, начальник поліції скликав нараду з керівником 7-ї жандармерської штурмової комендатури. Під час зустрічі командувач жандармерії виклав інформацію щодо справи: на його думку, втеча жінки не передбачала її повернення до Ужгорода - натомість таємно була розроблена схема, що мала дозволити їй нелегально залишити країну. [47, с. 8] Після обміну даними представники правоохоронних органів ухвалили рішення про відкриття розслідування в комітаті; їхнім первинним завданням стало встановлення осіб, які знали або сприяли втечі. [48, с. 9] Проте їхні зусилля не принесли очікуваних результатів. Вдалося лише з'ясувати, що одна із родичок, що мешкала в місті, повідомила: з Тиргу-Муреш Луда вирушила до Тиргу-Секуєску, а звідти - до Будапешта. Коли її запитали про кінцевий пункт призначення (континент, держава чи місто), родичка не змогла дати точну відповідь. Оскільки подальше розслідування зайшло в глухий кут, усю зібрану інформацію було спрямовано до столичного відділу поліції в надії, що розшукувана ще перебуває в Будапешті. Через справу Лебович Луди обидві структури правоохоронних органів відчули, що протидія злочинності є значно ефективнішою за умови координації їхніх дій: обмін інформацією, спільні розслідування, затримання тощо. [49, с. 10-11]

З метою стримування еміграції угорські уряди ухвалювали закони, що давали можливість легальної еміграції, одночасно перешкоджаючи масовим нелегальним виїздам із країни. З 1903 року в країні розпочали запровадження паспортів. Під час перетину кордону пред'явлення проїзних документів не завжди було обов'язковим - виняток становили сусідні держави, з якими Імперія мала напружені дипломатичні стосунки. Видача документів належала до компетенції начальника поліції та судді в повітових містах. Кандидати мали пред'являти довідки, що підтверджували, зокрема, відсутність судимості та відсутність кримінального провадження проти них. [50, с. 53-54] Далі заповнювався формуляр заявки з основними паспортними даними. Видача паспортів не завжди відбувалася згідно з вимогами закону; у зв'язку з цим у 1904 році міністр внутрішніх справ наполегливо закликав органи, що оформлюють документи, працювати ретельніше, оскільки було відомо про випадки видачі паспортів за відсутності необхідних довідок. У 1911 році було посилено контроль на кордонах: визначено ділянки, через які громадяни могли залишати країну лише в контрольованому порядку. Державна влада прагнула перешкоджати всім формам нелегальної еміграції, але одночасно обмежувала й легальну міграцію: зокрема, особам, що підлягали військовому обліку, не видавали проїзних документів і забороняли залишати країну. [51, с. 26] Еміграція мала багато негативних наслідків, із яких найбільш помітною стала доля дітей, залишених без батьків. Бувало, що обоє батьків емігрували, а дитину залишали напризволяще або, в кращому випадку, залишали на опіку родичам. Для розв'язання цієї проблеми ухвалили закон, згідно з яким батьки, у яких є діти молодші 15 років, не могли отримати паспорт, навіть якщо дитину передавали на опіку родичам. [52, с. 126-129] Щоб ускладнити діяльність контрабандистів, парламент дозволив, щоби перевезення емігрантів виконували легально зареєстровані компанії. Однією з таких транспортних компаній була Cunard, заснована в Англії. [53, с. 5] В Ужанському комітеті

еміграцію насамперед відчули в сільському господарстві: для посівних і жнивних робіт не вистачало русинських наймитів у потрібній кількості. Через це часто не вдавалось своєчасно засіяти зернові, відставали жнива та збір фруктів. Дозорець нагалузі Велико Капушанського округу у листі до голови комітату скаржився, що не можуть розпочати жнива через нестачу робочих рук, і щороку до нього приїжджає дедалі менше наймитів, які шукають роботу. [54, с. 6]

Проблема еміграції стосувалася не лише угорськомовного населення комітату, але й значною мірою вплинула на русинське населення, що проживало у північних і східних районах Ужанського комітату. Саме ці громади становили найуразливіший прошарок у соціально-економічному відношенні, насамперед через нестачу землі та обмежені можливості для існування. Для русинського населення еміграція була не лише економічною необхідністю, а й формою соціальної стратегії виживання. [55, с. 41]

Більшість русинських сіл базувалася на дрібноземельному, гірському типі сільського господарства, де система спадкування сприяла подрібненню земельних наділів, що робило господарювання дедалі менш прибутковим. Швидке зростання населення, відсутність промисловості та слабо розвинена інфраструктура спричинили те, що молоде чоловіче населення масово шукало можливості заробітку за океаном. Еміграція — як у легальній, так і в нелегальній формах — розглядалася як економічний вихід зі структурної бідності. З економічної точки зору, еміграція у короткостроковій перспективі послаблювала перенаселення та зменшувала рівень бідності, адже грошові перекази емігрантів тимчасово покращували фінансовий стан сільських господарств. [56, с. 36] Однак у довгостроковому вимірі вона спричиняла дефіцит робочої сили, особливо у сільському господарстві, що призводило до спаду виробництва та ослаблення економічної самодостатності місцевих громад. У демографічному плані в русинських селах виникла суттєва вікова та

гендерна диспропорція: через масовий виїзд чоловіків села старішали, рівень народжуваності знижувався, а соціальна відтворюваність громад послаблювалася. Еміграція у довгостроковій перспективі сприяла дефіциту робочої сили, розпаду сімейних спільнот і трансформації соціальної структури місцевого населення. Узагальнюючи, результати дослідження підтверджують, що еміграція в історії Ужанського комітату не була явищем окремого періоду, а становила структурний процес, який суттєво вплинув на модерний економічний та демографічний розвиток регіону, особливо серед русинського населення. [57, с. 61-69]

Висновки. Дослідження встановлює, що еміграційні процеси в Ужанському комітаті наприкінці XIX – на початку XX століття формувалися насамперед під впливом економічних труднощів та нестачі землі. Архівні джерела свідчать, що еміграція часто набувала нелегальних форм, а торгівля людьми здійснювалася через організовані мережі посередників. На місцеві правоохоронні органи покладалося завдання спочатку стримувати ці процеси, а згодом — повністю ліквідувати канали нелегального переправлення емігрантів. Проте, попри вжиті заходи, припинити нелегальну еміграцію не вдалося, оскільки її причини корінилися в глибоких соціально-економічних проблемах комітату.

Процеси, зафіксовані в Ужанському регіоні, тісно узгоджуються з тенденціями, характерними для східних периферій Австро-Угорської монархії. Із Буковини та Галичини наприкінці XIX – на початку XX століття також спостерігався масовий виїзд населення — з першої території емігрувало приблизно 300–350 тисяч осіб, а з другої — понад 1–1,5 мільйона. Нелегальна еміграція в обох провінціях здійснювалася з обходом офіційних процедур: мандрівники часто користувалися підробленими документами, допомогою посередників або контрабандистів, а також переходили кордон нелегальними шляхами. Із Галичини масові виїзди посилювалися в 1890-х роках, коли

віденська влада запровадила суворіші правила видачі паспортів. У Буковині ж близькість до румунського кордону та слабкий контроль дозволяли цілим громадам залишати регіон організовано, групами по 50–100 осіб. Ці явища свідчать, що нелегальна міграція не була ізольованим випадком, а відображала структурну кризу периферійних регіонів імперії.

У випадку Ужанського комітату нелегальна еміграція в довгостроковій перспективі спричинила низку негативних тенденцій: дефіцит робочої сили, руйнування родинних зв'язків і трансформацію місцевого соціуму. Отримані результати підтверджують, що еміграція в історії Ужанщини не була явищем одного періоду, а становила структурний процес, який суттєво вплинув на модерний розвиток регіону.

Список використаних джерел

1. Thirring, G. A magyar kivándorlás és a külföldi magyarság. Budapest 1902.
2. Hegedűs, L. A magyar kivándorlás Amerikában. Budapest 1989.
3. Puskás, J. Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt. Történelmi Szemle, 1974/3. URL: https://epa.oszk.hu/00600/00617/00136/pdf/EPA00617_tortenelmi_szemle_1974_01-02_032-067.pdf (дата звернення: 11.08.2025).
4. Kulcsár, L. „A burdus élet a legszebb a világon.” A „nagy háború” előtti amerikai kivándorlás regionális, gazdasági és szociológiai háttere. Tér és Társadalom, 33. évfolyam, 2. szám, 2019. URL: <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/3083/5206> (дата звернення: 11.08.2025).
5. Kulcsár, L. A nagy háború előtti amerikai kivándorlás regionális gazdasági és szociológiai háttere (1899–1913). Századok, 1985. URL: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Szazadok_1885/ (дата звернення: 11.08.2025).

6. Botos, J. A magyar kivándorlás társadalmi háttere 1880–1914. Történeti Tanulmányok, 1990
7. Balázs, P. Migration Policy of the 1870 Agreement on Citizenship between the United States and Austria-Hungary (1880s–1914) Legal History Library, Volume: 36. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004417359_007 (дата звернення: 05.08.2025).
8. Sallai, J. A ki- és bevándorlás magyar szabályozása a 20. század elején. *Belügyi Szemle*. 2013/4. URL: http://www.vmtt.org.rs/mtn2016/359_373_Sallay.pdf (дата звернення: 06.08.2025).
9. John, K. A century of Hungarian Emigration 1850–1950. *American Slavic and East European Review*. Vol. 16, No. 4 (Dec., 1957) URL: <https://www.jstor.org/stable/3000776> (дата звернення: 15.08.2025).
10. Paul, R. *Magocsi*. A History of Ukraine: The Land and Its Peoples. University of Toronto Press, 2010.
11. Ганна, С. «Умови еміграції українців до США в другій половині XIX – на початку XX ст.» – Наукові записки. Серія «Історія» (Тернопіль), 2017.
12. Н. Г. Мерфі. «Джерельна база української діаспори в США (поч. XX – поч. XXI ст.) Історичний архів. Наукові студії. № 11, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України 2013.
13. Albert, T. Valahol túl, meseországban... Az amerikai magyarok 1895-1920. Corvina, Budapest.
14. Bódi, F. Migrációs folyamatok az újkori Magyarországon. Helyi szociális ellátórendszer Magyarországon. Debrecen 2011. URL: https://politikatudomany.tk.hun-ren.hu/uploads/files/321_332_Bodi.pdf (дата звернення: 15.08.2025).

15. Wetzler, T. Amagyar migrációs jog története. Iustum Aequum Salutare V. 2009/2. URL: <https://ias.jak.ppke.hu/20092sz/15.pdf> (дата звернення: 15.08.2025)
16. Braun, L. Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1890–1910 között. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Rákóczi-füzetek LXXXV. Beregszász, 2011. URL: <https://www.kmf.uz.ua/hun114/images/konyvek/braunlaszlo.pdf> (дата звернення: 15.08.2025).
17. Braun, L. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai. Örökség és kihívások: Monográfia. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2021.
18. *На посередництво в еміграційних справах дозвіл агенту може надати лише міністр внутрішніх справ тим особам, які до свого клопотання додають офіційне свідоцтво, видане відповідним органом влади, що підтверджує їхню належну репутацію та відповідність встановленим вимогам.* 3. §: 1881. évi XXXVIII. t. c. a kivándorlás ügynökeiről. URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> (дата звернення: 15.08.2025).
19. *Закон, що діяв на території Угорського Королівства, передбачав відповідальність за діяльність осіб чи груп, які без відповідного дозволу займалися сприянням еміграції. Така діяльність вважалася порушенням державного порядку, оскільки вона підривала офіційний контроль за виїздом населення за кордон. Закон встановлював адміністративні та кримінальні санкції щодо нелегальних посередників, які організовували чи підтримували еміграційні процеси без затвердження Міністерством внутрішніх справ або місцевими органами влади.* 2. §. 2881. évi XXXVIII. t. c. a kivándorlás ügynökeiről URL: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88100038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31>

torveny?docid=88100038.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31 (дата звернення: 15.08.2025).

20. Puskás, J. 1974, pp. 30-35.
21. Kulcsár, L. 2019, pp. 94.
22. Puskás, J. 1974, pp. 35-41.
23. Puskás, J. Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata, 1861-1924. Történelmi Szemle. 27. évfolyam, 1-2 szám, 1984. pp. 153-158.
24. Albert, T. 1989, pp. 126-152.
25. Kulcsár, L. 2019, pp. 12-13.
26. Гегедюш Лоранд (1872–1943) — економічний політик, міністр фінансів, письменник і член Угорської академії наук. З 1905 року він був співробітником Національної спілки промисловців та журналу «Huszadik Század». У 1913 році його було призначено виконавчим директором Пештського Угорського торгового банку (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank). URL: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/h-75B54/hegedus-lorant-75CF7/> (дата звернення: 15.08.2025).
27. K, László. 2019, pp. 101-102.
28. Компанія Cunard (Cunard White Star Line) — це судноплавне товариство, засноване у XIX столітті канадськими підприємцями Самуелем Кунарадом (Samuel Cunard) та Робертом Непіром (Robert Napier). Воно здійснювало перевезення пасажирів на лінії Фіуме–Нью-Йорк, забезпечуючи легальний виїзд осіб, які бажали залишити територію Австро-Угорської монархії. URL: <http://www.dieselduck.info/historical/05%20documents/White%20Star%20Liners.pdf>. (дата звернення: 15.10.2025).
29. Mayer, M. Skizmatikus parasztmozgalom Kárpátalján a XX. század elején. Történelmi Szemle 14. (1971) 1–2. sz. pp. 106–132.

30. Marosi, I. Firczák Gyula munkácsi püspök egyházi és társadalmi szerepvállalása. In *Acta Beregsasiensis: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. 2010. IX. évfolyam, 2. kötet. URL:
https://epa.oszk.hu/05200/05207/00035/pdf/EPA05207_athanasiana_2013_36_154-174.pdf (дата звернення: 15.10.2025).
31. Marosi, I. 2010, pp. 2-4.
32. Marosi, I. 2010, pp. 6-9.
33. Vinna. Szlovákia, Kassai kerület, Nagymihályi járás, szlovákul: Vinné
34. Закарпатський Обласний Державний Архів, (далі – ЗОДА) ф. 7, оп. 1. спр. 1837, арк. 3.
35. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 1838, арк. 9.
36. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 1838, арк. 10.
37. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 1838, арк. 11.
38. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 130, арк. 16-18.
39. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 130, арк. 19.
40. ЗОДА, ф. 6, оп. 2, спр. 285, арк. 76.
41. ЗОДА, ф. 6, оп. 2, спр. 285, арк. 77-78.
42. ЗОДА, ф. 6, оп. 2, спр. 285, арк. 80.
43. Artner, R. Hírszerzés a dualizmuskori Magyar Királyságban. *Rendvédelem-történeti Füzetek*. XXII. évf. (2012), 26. sz. Budapest, 2012. pp. 19.
44. Marosvásárhely: Románia, románul: Târgu Mureș.
45. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 110, арк. 7.
46. Кézdivásárhely: Románia, románul: Târgu Secuiesc
47. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. арк. 110. арк. 8.
48. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 110, арк. 9.
49. ЗОДА, ф. 7, оп. 1, спр. 110, арк. 10-11.

50. Botos, J. A Magyar Királyi Belügyminisztérium a dualizmus korszakában. BM kiadó. Budapest, 1994. pp. 53-54.
51. Bencsik, I. A magyar úti okmányok története 1867-1945. Budapest, 2003. pp. 15-26.
52. Albert, T. 1989, pp. 126-152.
53. ЗОДА, ф. 4, оп. 1, спр. 127, арк. 5.
54. ЗОДА, ф. 4, оп. 1, спр. 127, арк. 6.
55. John-Paul, H. Galicia and Bukovina. Research handbook about western Ukraine, Late 19 th – 20 th centuries. Alberta culture and multiculturalism. 1990, pp. 41-42.
56. Molnár D, I. Kárpátalja népessége. Örökség és kihívások: Monográfia. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2021, pp. 31-33.
57. Demeter, G – Bagdi, R. Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Pártiumban (1715–1992). Studia Historico-Demographica Debrecina I. Debrecen, 2009. pp. 61-69.